

Bu makale, Bilanço 98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler'de yayımlanmıştır:
75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 285-302.

KENTLİ KADINLAR VE ÇALIŞMA YAŞAMI

İpek İlkkaracan

Giriş

Resmi istatistiklere göre, Türkiye’de yetişkin her on kadından yalnızca üçü, erkeklerden ise yedisi ev dışındaki çalışma yaşamına katılmaktadır. İşgücü içerisinde yer alan her on kadından yaklaşık yedisi ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken, erkekler için aynı oran onda birdir.¹ Ücretli çalışan kadınların ortalama olarak erkeklerin yarısı kadar kazandığı² ve sosyal güvencesiz işlerde çalışma olasılıklarının erkeklere kıyasla çok daha fazla olduğu da göz önüne alındığında, ekonomik alandaki cinsiyet eşitsizliğinin boyutları çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de istihdamdaki cinsiyet eşitsizliği uluslararası karşılaştırmalar açısından da dikkat çekicidir. Türkiye, OECD ülkeleri arasında en düşük kadın işgücü katılım oranına sahip ülkedir,³ genel olarak kentli kadın istihdamının en yoğun olduğu imalat sanayiinde dahi çalışan kadın oranı, benzer sanayileşme ve ekonomik kalkınma seviyesinde olan Güney Kore, Malezya, Venezuela gibi ülkelerle, hatta daha az sanayileşmiş Tunus veya Fas gibi ülkelerle karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır.⁴ İktisadi, siyasi ve mesleki katılım yapısının cinsiyetçi niteliğini ölçmek üzere Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilmiş olan “cinsiyete dayalı katılım ölçütü” bazında, 1992-94 verilerini göz önünde bulundurarak 116 ülke arasında yapılan sıralamada, Türkiye 98. sırada yer almaktadır.⁵ 1970’li ve 80’li yıllarda ihracata yönelik sanayileşme politikalarını benimseyen bir çok “gelişmekte olan” ülkede, özellikle düşük ücretli emeğin kullanıldığı ihracat sektörlerinde, kadının işgücüne katılımının “işgücünün kadınlaşması” olarak adlandırılan bir olguya yol açacak şekilde hızla yükseldiği; ancak Türkiye’de 1980’den beri egemen olan uluslararası piyasalara entegrasyon stratejisine ve artan ihracata rağmen, kadın istihdamının benzer bir dönüşümden geçmediği görülmektedir.⁶

¹Ekim 1995 DİE istatistiklerinde 12 ve üstü yaş guruplarının istihdamı baz alınmıştır. Bkz. Devlet İstatistik Enstitüsü. DİE, *1990’lı Yıllarda Türkiye’de Kadın*. (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996).

²Bkz. Meltem Dayıoğlu, *Earnings Inequality Between Genders in Turkey* Yayınlanmamış doktora tezi. (ODTÜ Ekonomi Bölümü, Ankara, 1995) ve DİE, *a.g.e.*

³The World Bank, *Turkey - Women in Development: A World Bank Country Study*. (Washington, D.C.: The World Bank, 1993).

⁴ V.M Moghadam, “Turkey: From Housewife to Worker?”. *Women, Work and Economic Reform in the Middle East and North Africa* içinde, der. V.M. Moghadam (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998).

⁵Gülay Günlük-Şenesen, “Cinsiyete Dayalı Ayrımcılığın Düzeyi Nasıl Ölçülebilir?”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 377, (Mart 1998): 26-36.

⁶ Ayşe Eyüboğlu, Şemsa Özar, Hülya Tufan-Tanrıöver, “Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 377, (Mart 1998): 37-43; ve daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nilüfer Çağatay ve Günseli Berik, “Transition to Export-Led Growth in Turkey: Is there a Feminization of Employment?”, *Review of Radical Political Economics*, Vol.22(1). (1990): 115-134.

Aksine, Türkiye’de işgücünün giderek ‘erkekleşmesi’ olgusundan bahsetmek gerekir. İstihdam verilerinin zaman içerisindeki gelişimine baktığımızda, 1955’te % 70’in üstünde olan kadın işgücüne katılım oranının 1990’lı yıllarda % 30’lara düştüğünü, ve buna paralel olarak da kendini ev kadını olarak tanımlayan kadınların oranının 1975’deki % 78’den 1990’da % 82’ye yükseldiğini görmekteyiz.⁷ İç göç - genelde köyden kente göç - kadının işgücüne katılımının 1950’li yıllardan beri sürekli bir düşüş içerisinde olmasının arkasındaki temel nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Bu görüşe göre kırdaki tarım sektöründe yoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, büyük şehirlere geldiklerinde işgücü piyasalarının dışında kalarak ev kadını olmaktadır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’li kadınların ev dışında çalışmalarının önündeki en belirgin engellerden biri cinsiyete dayalı iş bölümüdür. Toplumdaki ve aile içindeki konumları öncelikli olarak ‘eş’ ve ‘anne’ olarak belirlenen kadınların çoğu ev dışında çalışmaya başından yönlendirilmemekte, aileleri tarafından eğitim olanakları kısıtlanarak işgücü piyasasına girmeleri için gerekli nitelikleri edinme şansından yoksun bırakılmaktadırlar. Ev dışında çalışan kadınlardan büyük çoğunluğu ise evlilik ya da çocuk sahibi olma nedeniyle işten ayrılmaktadır. Kentli kadınların işgücüne katılımının yaş gruplarına göre dağılımına baktığımızda⁷, çoğunluğu bekar kadınlardan oluşan 12-19 yaş grubunda sürekli artarak, 20-24 yaş arası en yüksek düzeye ulaştığını, daha sonra evlilik ve çocuk doğumuna bağlı olarak 30’lu yaşlara kadar sürekli düştüğünü, çocukların büyüdüğü dönem olan 35-44 yaşları arasında, 20-24 yaş grubu kadar olmasa da göreceli olarak bir kez daha yükseldiğini, emeklilik döneminin başladığı 50’li yaşlardan itibaren de sürekli olarak düştüğünü görüyoruz.⁹ Türkiye’de kadınların ortalama ücret karşılığı çalışma süresi sekiz yılla sınırlı kalmakta, ev dışında çalışma yaşamına katılan her iki kadından biri beş sene içerisinde, genelde evlilik ya da hamile kalma gibi nedenlerle, emekliliğe hak kazanmadan işten ayrılarak çalıştıkları yılları boşa harcamaktadırlar.¹⁰

Cinsiyete dayalı işbölümüne bağlı olarak kadın istihdamını karşı geliştiren iki engel daha vardır. Birincisi, çalışan kadınlar ev içindeki sorumlulukları da taşımaya devam ettiklerinden ağır bir iş yükü ile karşı karşıya kalmakta,¹¹ maddi bir zorunluluk olmadığı sürece çalışmamayı kendileri de tercih edebilmektedirler. İkincisi, “ağırlıkla hemşehirlilerden oluşan toplumsal çevrenin yarattığı baskı”¹² altında kadının kamu

⁷Devlet İstatistik Enstitüsü. *İstatistiklerle Kadın, 1927-1992*. (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995).

⁸DİE, *İstatistiklerle Kadın, a.g.e.*

⁹Bu haliyle bir M-çizgisi izlenimini veren kadının yaş gruplarına göre işgücüne katılımının dağılımı, ters bir U-çizgisi görünümündeki erkek dağılımından belirgin bir şekilde farklıdır. Erkeklerde, 12 yaşından itibaren sürekli artan işgücüne katılım, 30’lu yaşlarda en yüksek düzeyine ulaşarak 50’li yaşlara kadar bu düzeyde seyretmekte, ve 50’li yaşlardan sonra (emeklilik döneminde) yavaşça düşmektedir. Pek çok ülkede gözlemlenen kadın-erkek arasındaki bu farklı işgücüne katılım düzeninin, sanayileşme ve kapitalist gelişme süreci içerisinde, giderek benzerleşmeye başladığı görülmektedir.

¹⁰Eser Köker ve Akın Atauz, *Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi (KİG) Tanıtım Raporu*. (Ankara: KSSGM, 1996).

¹¹Bkz. DİE, *1990’lı Yıllarda Türkiye’de Kadın, a.g.e.*

¹²Akın Atauz, Filiz Kardam, Gülay Toksöz, “Kadın Araştırmalarında Yöntem Sorunu ve Kadın İstihdamının Geliştirilmesi (KİG) Projesi Örneği”. *İktisat Dergisi*, Sayı: 377. (Mart 1998): 16-25.

alanında yer almasını uygun bulmayan aile bireylerinin, kadınların ev dışında çalışmalarına izin vermemeleridir.

Kadın istihdamının genel olarak düşük olmasına rağmen, ‘ilmi ve teknik elemanlar’ meslek kategorisindeki yüksek eğitilmiş, profesyonel kadınların Türkiye’deki oranı, kadın işgücünün çok daha yoğun olduğu bir çok Batı ülkesiyle benzer oranlarda, hatta kimilerinden daha yüksektir.¹³ İlk bakışta çelişkili gibi gözükse de kadın istihdamının Türkiye’deki bu yapısı, Erkut’un da saptadığı gibi kadın eğitime karşı “ikili” bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.¹⁴ Cumhuriyet Devrimleri’nin sağladığı fırsat eşitliğinden faydalanma şansına sahip, yüksek sınıf mensubu az sayıdaki kadının meslek sahibi olmalarına ve Batı’da halen erkek hegemonyası altında olan mühendislik, tıp, hukuk gibi alanlarda varlık gösterebilmelerine olumlu bakılırken, diğer kadınların çoğu için eğitim görmelerini desteklemekten ziyade köstekleyen geleneksel değerler ve uygulamalar söz konusudur.¹⁵ Eğitim seviyesi ile kadınların işgücüne katılımı önemli sıçramalar gösterirken, erkeklerin işgücüne katılımında eğitimin etkisi çok daha az belirleyicidir.¹⁶

Bu çerçevede, Türkiye’de kadın istihdamını üç ayrı grupta ele almak mümkündür: Yoğunluklu olarak tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi konumunda çalışan kırsal alan kadınları; kentlerde düşük ücretli, emek-yoğun işlerde istihdam edilen, eğitimsiz ya da kısıtlı eğitime sahip, alt sosyo-ekonomik sınıftan kadınlar; ve meslek sahibi, yüksek eğitilmiş, orta ya da yüksek orta sınıf kadınları. Her üç gruptaki kadın, cinsiyete dayalı işbölümüne ve kadınların toplumdaki ikincil konumlarına bağlı olarak, çalışma yaşamında ayrımcılığa uğramalarına rağmen, sınıf farklılıklarına bağlı olarak karşılaştıkları sorunlar da çeşitlidir. Kırsal alanlarda tarım ağırlıklı çalışan kadınlar, istihdamın en yüksek olduğu gurubu oluşturmaktadırlar.¹⁷ Bu yüzden kırsalda çalışan kadınlarla ilgili çalışmalarda, istihdam eksikliğinden ziyade, ücretsiz çalışma, ağır çalışma koşulları, sosyal güvence eksikliği, ücretli çalışanların gelirlerinin ailenin erkek bireylerinin kontrolünde olması gibi sorunlar öncelikli olarak ele alınmaktadır. Meslek sahibi, yüksek eğitilmiş kadınlarda da istihdam oranı yüksektir (üniversite mezunu kadınlarda % 67.4) ve çalışma koşullarının (fiziksel koşullar, sosyal güvence, ücretler) en iyi olduğu gruptur. Bu kesimle ilgili kısıtlı sayıdaki çalışmada ise “cam tavan” olgusu

¹³Deniz Kandiyoti, “Urban Change and Women’s Roles in Turkey: An Overview and Evaluation”, *Sex Roles, Family and Community in Turkey* içinde, der. Çiğdem Kağıtçıbaşı (Bloomington, Indiana: Indiana University Turkish Studies, 1982).

¹⁴Sumru Erkut, “Dualism in Values Towards Education of Turkish Women”, *Sex Roles, Family and Community in Turkey* içinde, der. Çiğdem Kağıtçıbaşı (Bloomington, Indiana: Indiana University Turkish Studies, 1982).

¹⁵Erkut yüksek eğitim görme şansına sahip olan az sayıdaki kadının, profesyonel olarak mesleklerini icra etmelerinin toplumsal cinsiyet rolleri açısından bir tehdit teşkil etmediğini, zira bu kadınların ev işleri-çocuk bakımı ile ilgili sorumlulukları, eşlerinin katılımını gerektirmeden, geniş ailelerinin diğer kadın üyelerinin ya da işçi sınıfından kadınların yardımı ile yürütmeye devam ettiklerini belirtiyor.

¹⁶1987 verilerine göre kadınların işgücüne katılımı ilkökul mezunları arasındaki % 6.2’lik orandan ortaokul’da % 10.8’e, lise mezunlarında % 28.1’e ve üniversite mezunları arasında % 67.4’e tırmanmaktadır. Aynı oranlar erkekler için sırasıyla, % 81.6, % 70.5, % 78.2 ve % 92.9’dur. Bkz. DİE, *1990’lı Yıllarda Türkiye’de Kadın*, a.g.e.

¹⁷Ekim 1995 DİE verilerine göre kırsal alanlarda kadınların işgücüne katılım oranı % 48.7’dir.

olarak adlandırılan, erkek yöneticilerin kadın çalışanların kariyer tırmanışlarının önünü kesmesi, ya da işyerinde cinsel taciz gibi konular ön plana çıkmaktadır.¹⁸

Kırsal kesim kadınları ile kentli meslek sahibi kadınların arasında kalan ikinci guruptaki kentli kadınlar, genelde birinci ve ikinci kuşak göçmenlerden oluşmakta, ve büyük çoğunluğu imalat sanayii ve hizmet sektöründe düşük ücretli ve koşulların ağır olduğu işlerde çalışmaktadırlar. İstihdamın en düşük olduğu bu gurup, “kente göçle evkadınlaşma” tezinin de dayanağını oluşturmaktadır.¹⁹ Kentlerde yaşayan alt sosyo-ekonomik sınıfların kadınları, aile içi görevlerinin yükü ve geleneklerin baskısı altında ev dışında çalışma yaşamına katılma konusunda en büyük engellemelerle karşı karşıya kalmakta, buna bulabildikleri işlerdeki ağır çalışma koşulları, kazancın ve iş tatmininin düşük olması gibi sorunlar eklenmektedir. Oysa, Türkiye’de sermaye ekonomisinin gelişmesi ile istihdamın giderek tarımdan kentlerdeki hizmet ve sanayi sektörlerine kaydığını göz önünde bulundurursak, kadın istihdamı açısından en büyük potansiyele sahip olan grup budur.

Türkiye’deki iç göçün birinci derecede yöneldiği İstanbul’un gene en yoğun iç göç alan yerleşim merkezlerinden biri olan Ümraniye’de gerçekleştirdiğimiz bir araştırma ile bu guruptaki kadınları hedef aldık. Kadınlarla yapılan yüzyüze görüşmelerde kendilerinin ve diğer hanehalkı üyelerinin demografik özellikleri, çalışma deneyimleri, çalışmama ya da işlerini terk nedenleri, göç profilleri, ücretli çalışmaya karşı tutumları, hareket özgürlükleri, karar güçleri ve kendi yaşamlarını yönlendirme yolundaki istekleri hakkında toplanan veriler ışığında, kadınların ekonomik alana katılımlarını kendi bireysel deneyimlerinden yola çıkarak, kadın bakış açısından irdelemeyi amaçladık.

Araştırmanın bulguları, Ümraniye ilçesinde, Mart 1997’de bir ay süren saha çalışma sırasında toplam 275 hanede, 12-64 yaşları arasındaki 530 kadınla yüz yüze yapılan görüşmelerde elde edilmiştir.²⁰ Saha çalışmasını yürüten ekip Ümraniye Kadın Merkezi ve Kadının İnsan Hakları Projesi çalışanlarından oluşmaktaydı. Araştırma çalışması, saha çalışmasındaki görüşmeleri yönlendirecek olan anketin tasarlanması aşamasından , araştırma sonuçlarının değerlendirilmesi aşamasına kadar katılımcı bir şekilde gerçekleştirildi.

Ümraniye genelindeki temsili örneklemin oluşturulmasında ağırlıklı, tabakalı, küme yöntemi kullanıldı. Ümraniye metropol alanı olarak tanımlanırken; yöntemsel olarak köy statüsünde görünmesine rağmen Ümraniye merkezle bağlantısı olan ve sosyo-ekonomik

¹⁸Bkz. İpek İlkkaracan, “Dikkat! Başınızda Cam Tavan Var”. Kariyer Dünyası, Sayı:10. (Temmuz 1998):80-83; ve Dilek Şenel, “Çalışma Yaşamında Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Bankacılık İşyerlerinden Örnekler”. İktisat Dergisi, Sayı: 377, (Mart 1998): 54-61.

¹⁹“Göçle evkadınlaşma tezi” için bkz. Veronika Bennholdt-Thomsen ve diğerleri, *Frauen aus der Türkei* (Bremen: CON Literaturvertrieb, 1987).

²⁰Bu araştırma, Women Living Under Muslim Laws (WLUML) uluslararası vakfı tarafından 26 ülkede yürütülmekte olan uluslararası “Kadın ve Hukuk” adlı karşılaştırmalı bir araştırmanın bir parçasıdır ve NOVIB’in (Netherlands Organization for International Development Cooperation) maddi desteğiyle yürütülmüştür. Esas olarak Türkiye’nin yedi bölgesinde yapılması planlanan araştırma, kaynak yetersizliği ve maddi kısıtlamalar yüzünden şimdiye kadar yalnızca üç bölgede tamamlanabildi: Marmara (Ümraniye), Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri.

yapısı diğer köylerden farklılaşan, neredeyse merkezin mahallesi konumunda görünen köyler dikkate alındı.

Araştırmaya Katılan kadınların temel özellikleri

Araştırmaya katılan kadınların % 69.6'lık çoğunluğu İstanbul dışında doğarak sonradan İstanbul'a gelip yerleşmiş kadınlardan oluşmaktadır. İstanbul doğumlu olanlardan anne ve babaları İstanbul dışında doğanları göz önünde bulundurursak, Ümraniye'li kadınların % 93.2'si göç etmiş olan ya da ikinci nesil göçmen kadınlardan oluşmaktadır. Kadınların yarısından fazlası evli (% 62.8), ve büyük çoğunluğu (%94.7) çocuk sahibidir. 25 ve üstü yaş gurubunda evli kadınların oranının % 88.2'ye yükselmesi, yetişkin kadınlar için evli ve çocuklu olmanın dışında pek bir alternatif olmadığına işaret etmektedir. Kadınların büyük çoğunluğu eğitimsiz ya da düşük eğitimlidir. Hiç okula gitmeyen veya en fazla ilkokul seviyesinde eğitime sahip olan kadınlar ise örneklemin % 67.4'ünü oluşturmaktadırlar. Temel özelliklere ilişkin bu bulguların önemi aşağıda çalışmama nedenleri ile ilgili bölümde belirginleşmektedir.

Tablo 1: Kadınların temel özellikleri (%)

Doğum yeri	
İstanbul	30.4
İstanbul dışı	69.6
Medeni hali	
Bekar	33.6
Evli	62.8
dul/ayrı	3.6
Evli olanlardan çocuğu	
Var	94.7
Yok	5.3
Öğrenim durumu	
okula gitmedi	17.0
İlkokul	50.4
Ortaokul	14.1
Lise	14.0
fakülte/lisans-üstü	4.5
Toplam	100

İşgücüne katılım

Kadın istihdamı çalışmalarında sıkça karşılaşılan bir sorun çalışan kadınların oranını tam olarak saptayamamaktadır. Tarım ya da tarım dışı sektörlerde ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlar, ya da diğer sektörlerde ücretli çalışsalar bile düzensiz çalışan veya ev içinde gelir getiren işler yapan kadınlar, kendilerini “çalışıyor” olarak adlandırmaktansa, “ev kadını” olarak tanımlamaktadırlar. Zira, ailede ve toplumda egemen olan cinsiyete dayalı iş bölümüne bağlı olarak, evin geçimi kocanın görevidir ve bir çok kadın ücretli çalışmalarının ancak aile içi görevlerinden sonra ikincil konumda geleceğini içselleştirmiştir. Örneğin Ümraniye'li kadınların % 59.2'si ailenin geçiminin eşlerinin, babalarının ya da ailenin diğer erkek üyelerinin görevi olduğunu düşünmektedir. Kadının çalışması toplum tarafından olduğu kadar, kadınların kendileri tarafından da “çalışma” ya

da “iş” olarak görülmemektedir. Bu da kadın istihdamı çalışmalarında bir “görünülmezlik” sorununa yol açmaktadır.²¹

Ümraniye’de kadınların çalışma yaşamına katılım oranlarını saptarken, bu sorunu göz önünde bulundurarak, kadınların gelir kazanmaya yönelik olarak çalışıp çalışmadığını anlamak üzere iki tip soru sorduk. İlk soru “Mal (aynı gelir) ya da para (nakdi gelir) karşılığı çalışıyor musunuz ya da hiç çalıştınız mı?” şeklinde, erkek istihdamı saptamalarında tek başına yeterli olan standart bir istihdam sorusuydu. Standart istihdam sorusuna olumsuz yanıt verenlere, “Size aşağıda sayacağımız işlerden herhangi birini mal (aynı gelir) ya da para (nakdi gelir) karşılığı yapıyor musunuz ya da hiç yaptınız mı?” sorusunu yönelterek, dikiş-nakış, çocuk bakımı, temizlik, aile işinde, tarlada ya da dükkanda çalışma gibi seçenekleri sıraladık. Standart istihdam sorusunu olumsuz yanıtlayanlardan beşte biri, ikinci etap çalışma sorusunu olumlu yanıtladılar (% 22). Eğer ankette standart istihdam sorusu ile yetinmeye kalkışsaydık, toplam çalışma deneyimine sahip kadınlarla ilgili saptadığımız oran gerçek oranın % 25 altında olacaktı.

Uluslararası literatürde toplam işgücü, belirli bir referans döneminde, istihdam edilenler ve işsizler toplamı olarak tanımlanır. Mart 1997’nin ilk haftasını referans alarak Ümraniye’de yaptığımız saptamada, kadınlardan % 22.6’sı ücret karşılığı çalışmakta, % 0.5’i ise işsiz olup iş aramaktadırlar. Yani toplam kadın işgücüne katılım oranı % 23.1’dir. Referans döneminde işgücü dahilinde olmayan kadınların çoğunluğu kendilerini ev kadını olarak tanımlamakta (% 62.1), bir kısmı ise öğrenimlerine devam ettiklerini belirtmektedirler (% 13.5). Geriye kalan küçük bir azınlık ise (yüzde 1,4) hasta ya da özürlü olduğu için çalışmadıklarını belirtenlerden, mevsimlik çalışanlardan ve emeklilerden oluşmaktadır. Hanehalkı anketine ilişkin yanıtları bazında erkeklerin işgücüne katılım oranı % 69.2 olarak saptanmıştır. Geriye kalanlar öğrenimine devam edenlerden (% 14.8), emeklilerden (% 5.4), ve irad sahibi, asker gibi diğer kategorilerden oluşmaktadır.

Tablo 2: İşgücüne katılım (%)

	Kadın	Erkek
İşgücüne katılım (istihdam+işsizler)	23.1	69.2
<i>İstihdam edilenler</i>	22.6	62.7
<i>İşsizler</i>	0.5	6.5
Ev kadını	62.1	--
Öğrenci	13.5	14.8
Emekli	0.4	5.4
Diğer	1.0	5.7
Yanıt yok	--	4.9
Toplam	100	100

Referans döneminde işgücü dışında kalan kadınların, % 31.2’si daha önce yaşamlarının bir noktasında ücretli olarak çalışmışlardır (İstanbul’da ya da İstanbul’a gelmeden önce yaşadıkları yerde). Bunu, referans döneminde işgücü içerisinde yer alan kadınlara

²¹Bkz. Akın Atauz ve diğerleri, *a.g.e.* ve Dilek Şenel, *a.g.e.*

eklersek, yaşamları boyunca çalışma deneyimine sahip kadınların toplam oranı % 47.2'dir. Mart 1997'nin ilk haftasını referans alarak tespit ettiğimiz kadın işgücüne katılım oranının çok düşük olmasına rağmen, kadınların yarısı gibi önemli bir bölümünün yaşamlarının bir noktasında çalışma deneyimine sahip olduğunu, ancak çoğunun çalışmaya devam etmediklerini görüyoruz.

Göç kadın istihdamının önünde bir engel mi?

Araştırmanın yoğunlaştığı konulardan biri de literatürde sıkça rastlanan kırdan kente göçle birlikte 'evkadınlaşma' teziydi. Yazının başında belirtildiği gibi, bu teze göre Türkiye'de kadın istihdamının 1950'li yıllardan beri sürekli bir düşüş içerisinde olmasının ardındaki temel nedenlerden biri kırsal alanda tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların kente göçle birlikte iş piyasaları dışında kalarak 'ev kadını' konumunu benimsemeleridir.

Ümraniye'ye İstanbul dışından gelerek yerleşen kadınların % 83.9'u kırsal alanlardan göç edenlerden oluşmaktadır.²² Bunlardan göç öncesi çalışacak yaşta olanların % 22'si göç öncesi çalıştıklarını belirtmişlerdir.²³ Göç öncesi çalışan kadınların yarısından fazlası ücretsiz aile işçisi olarak çalışmışlardır. Kırsal alanlardan Ümraniye'ye göç etmiş olan bu kadınların İstanbul'da çalışma yaşamına katılım oranları ise % 30.8'e yükselmektedir. Göç öncesi çalışan kadınlardan bir kısmı şehirdeki yeni yaşamlarında çalışmayı bırakırken, göç öncesi çalışmayanlardan bir kısmı da çalışma yaşamına katılmaktadırlar. Ancak genel olarak çalışma oranında bir yükselme görülmektedir. Ümraniye bazındaki bu bulgular, kırdan kente göçün kadınlar için "evkadınlaşma" sürecini beraberinde getirdiği tezini desteklememekte, tam tersine göçle birlikte kadının çalışma yaşamına katılımında bir artış olduğuna işaret etmektedir.

Kapsamı Ümraniye ile kısıtlı olan araştırma bulguları, Türkiye genelinde kırdan kente göç eden kadınların ekonomik konumlarındaki değişimi yansıtmıyor olabilir. Ya da bir olasılıkla, 1980'li yıllarda Türkiye genelinde kırsal alanlarda ve kentlerde değişmekte olan sosyo-ekonomik şartlardan dolayı, göç ve kadının işgücüne katılımı arasındaki ilişki de değişmeye yüz tutmuş olabilir. Bu durumun, daha kapsamlı çalışmaların yardımıyla irdelenmesi gerekmektedir.

Kadının çalışma yaşamına katılımının önündeki engeller

Daha önce çalışıp da işlerini bırakmış olan kadınların işlerini terk ediş nedenleri Tablo 3'te gösterilmiştir. İstanbul'da ücret karşılığı çalışmış olan kadınların yarısından fazlası işlerini 'ailevi nedenlerle' terk etmişlerdir. 'Ailevi nedenler' üç grupta odaklaşmaktadır: Önem sırasına göre 'evlenmek ya da doğum', 'eşleri ya da ailelerinin istekleri' ve 'eveçocuklara ya da ailenin hastalanan bireylerine bakmak'. Sonuçta, kadının eş ve anne konumunu belirleyen 'cinsiyete dayalı iş bölümü' işi terk nedenleri arasında en ön sırada yer almaktadır.

²²Kadınların % 16.2'si il merkezinden, % 26.4'ü ilçe merkezinden, % 57.5'i ise bucak ya da köyden geldiklerini söylemektedirler. İlçe merkezi kent ya da kır özellikleri gösterebilir. Ancak bizim örneklelimizde ilçe merkezinden geldiklerini söyleyen kadınların azımsanamayacak bir çoğunluğu tarım sektöründe çalıştıklarını söyledikleri için, onları da kırsal alan kapsamında ele almaktayız.

²³Göç ettiğinde 12 yaş ve üstü olan kadınlar.

İkinci sırada, kadınların çalıştıkları ‘işyerindeki koşullardan ya da kazançlarından memnun olmamaları’, ya da yaptıkları işin ‘düzensiz ve geçici bir iş olması’ gibi işle ilgili nedenler gelmektedir. Geriye kalanlar işten atılma, işyerinin kapanması, öğrenim, sağlık, emeklilik gibi nedenleri göstermektedirler.

İstanbul’a gelmeden önce çalışanlarda tahmin edilebileceği gibi ‘taşınmak ya da iş tayini’ en önde gelen işi terk nedenidir . Bunun dışında, İstanbul’a taşınmadan önce işinden ayrılanların gene en önemli nedeni evlilik, doğum ve ev içi sorumluluklardan kaynaklanmaktadır.

Tablo 3: Kadınların işlerini terk nedenleri (%)

İşinden ayrılma nedeni	İstanbul’daki son işinden ayrılma nedeni	Göç etmeden önce son işinden ayrılma nedeni
Ailevi nedenler	53.1	24.3
<i>evlilik/nişan/doğum</i>	35.2	21.2
<i>eşi/ailesi istedi</i>	12.6	1.6
<i>çocuklara ya da ailenin hastalanan bireyelerine bakmak</i>	5.3	1.5
İş ile ilgili sorunlar/az kazanç yüzünden kendi bıraktı	13.3	3.5
Geçici işti, bitti	12.8	9.2
İşten atıldı/işyeri kapatıldı	8.1	4.4
İstanbul’a taşındı/işi tayin edildi	--	56.7
Diğer	12.8	2.0
<i>okulu başladı</i>	5.8	2.0
<i>sağlık nedeniyle</i>	3.9	
<i>emekli oldu</i>	3.1	
Toplam	100	100

Yaşamları boyunca hiç çalışmamış olan kadınların (toplam örneklemin % 52.8’i), çalışmama nedenleri ise Tablo 4a’da gösterildiği gibidir:

Tablo 4a: Hiç çalışma deneyimi olmayan kadınların çalışmama nedenleri (%)

Çalışmama Nedeni	
Aile fertleri izin vermedi	35.8
<i>eşim izin vermedi</i>	25.0
<i>diğer aile fertleri izin vermedi</i>	10.8
Eve-çocuklara bakması gerekiyordu	24.9
Öğrenimine devam ediyordu	24.3
Kendi çalışmak istemedi	9.9
Sağlık nedeniyle	2.1
İş bulamadı	2.5
Diğer	0.6
Toplam	100

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi şimdiye kadar ücret karşılığı çalışma deneyimi olmayan kadınların üçte biri eşleri, babaları/ağabeyleri ya da ailenin diğer fertleri tarafından engellendiklerini söylemektedir. Bunu aile içi iş bölümünden kaynaklanan ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorumluluklar izlemektedir. Öğrenim ya da sağlık nedeniyle çalışmadıklarını belirten kadınların dışında kalanlardan, yalnızca küçük bir azınlık çalışmamanın *kendi* tercihleri olduğunu belirtmektedir .

Ücret karşılığı çalışmaları aileleri tarafından engellenen kadınlardan büyük bir çoğunluğu bunun arkasında “kadının çalışmasını uygun” bulmayan, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı tutucu bir yaklaşımın bulunduğunu düşünmektedir (% 66.4). “Ailenin geliri yeterli” (%18,5) ve “ev işleri ve çocuk bakımı” (%15,1) ile ilgili olan diğer iki neden ise ailedeki cinsiyete dayalı iş bölümünü, kadınların ücret karşılığı çalışmasının önündeki temel engellerden biri olarak bir kez daha karşımıza çıkarmaktadır.

Tablo 4b: Aile fertlerinin kadınların çalışmasını engelleme nedenleri (%)

Çalışmayı Engelleme Nedeni	
Kadının çalışması uygun değil	66.4
Ailenin geliri yeterli	18.5
Eve-çocuklara bakacak başka kimse olmadığı için	15.1
Toplam	100

Nitekim kadınların % 28.7’si, eğer ücret karşılığı çalışacaklarsa, ev içinde çalışmayı tercih etmektedir. Evli ya da çocuk sahibi olma hali, kadınların ev içi ya da ev dışı çalışma tercihleri konusunda önemli bir etken olarak belirlemektedir. Evli ve çocuklu kadınların ev içinde çalışma tercihi (% 36.8), bekar kadınlarınkinin (% 17.1) iki katından fazladır; buna karşılık bekar kadınların ev dışında çalışma tercihi (% 71.2), evli ve çocuklu kadınlarınkinin bir buçuk katıdır (% 48.1). Ev içinde ya da dışında her halükarda çalışmayı istemediklerini söyleyen evli ve çocuklu kadınların oranı (% 15.1) genel ortalamanın (% 14.4) üstünde kalırken, bekar kadınlarınki (% 11.7) ortalamanın altındadır.

Tablo 5: Nerede çalışmak isterdiniz? (%)

	Tüm Kadınlar	Çocuklu Kadınlar	Bekar/Dul Boşanmış
Çalışmak istemezdim	14.4	15.1	11.7
Ev içinde	28.7	36.8	17.1
Ev dışında	56.9	48.1	71.2
Toplam	100	100	100

Kadınların ev dışındaki hareket özgürlüğü ile ilgili kısıtlamalar, ev dışındaki çalışma yaşamına katılımları açısından çok temel bir noktada takıldıklarına işaret etmektedir. Ümraniye’li kadınların yarısına yakını (% 44.4) gündüzleri, neredeyse tamamı ise (% 95.1) geceleri kimseden izin almadan istedikleri yere gidemeyeceklerini söylemektedirler. Ücretli çalışan kadınların, çalışmayan kadınlara kıyasla hareket

özgürlüklerinin daha fazla olmasına rağmen, bu gruptakilerin de üçte birine yakını gündüzleri (% 31.0), çoğunluğu ise geceleri (% 85.9) ev dışındaki hareket özgürlüklerinin kısıtlı olduğunu belirtmektedir .

Tablo 6: Hareket özgürlüğü (%)
Gündüz ya da Gece kimseden izin almadan istediğiniz yere gidebilir misiniz?

	Tüm Kadınlar	Çalışan Kadınlar	Çalışmayan Kadınlar
Gündüz			
<i>Evet</i>	55.6	69.0	51.8
<i>Hayır</i>	44.4	31.0	48.2
Toplam	100	100	100
Gece			
<i>Evet</i>	4.9	14.1	2.3
<i>Hayır</i>	95.1	85.9	97.7
Toplam	100	100	100

Çalışan kadınlar ne durumda?

İstanbul'da ücret karşılığı bir işte çalışma deneyimi olan Ümraniye'li kadınların büyük çoğunluğu tekstil ve konfeksiyon sektöründe (% 57.9) işçi olarak çalışmakta ya da parça başı iş yapmaktadırlar. Çalışan kadınların yarısından fazlası özel bir işyerinde sürekli ücretli bir işte istihdam edilmektedirler (% 62.0); dörtte biri kendi ya da bir başkasının evinde gelir karşılığı çalıştıklarını belirtmişlerdir (% 27.0); üçte ikisi haftada 40 saat ya da daha fazla çalışmaktadır (% 67.8).

Mart 1997 itibariyle işgücüne katılan kadınların çoğunluğunun aylık kazancı o zamanın rakamlarıyla 30 milyon TL'nin altındadır (% 79.4) ve yalnızca üçte biri sigortalı olarak çalışmaktadır (% 35.0). Kadınların yarısından fazlası mevcut işlerinde iki yıl ya da daha az bir zamandan beri çalışmakta (% 67.4), dörtte biri mevcut işlerinde en fazla bir kaç yıl çalışmayı düşündüklerini (% 23.0), yarısı ise çalışabildikleri sürece ya da emekli olana dek işlerine devam etmeyi istediklerini belirtmektedir.

Ev içinde düzensiz olarak parça başı iş yapan kadınlar, sosyal güvencesiz çalışmalarının ötesinde son derece düşük ücretler almaktadırlar. Örneğin, Yukarı Dudullu'da görüşme yapılan bir evdeki kadın, anket esnasında bir yandan da nazar boncuklarını ve mavi kurdelları minik çengelli iğnelere geçirmekten oluşan bir işi yaparken, 1000 adet başına 250,000 TL aldığını belirtmiştir. Başka bir görüşme esnasında, çocuklarıyla birlikte beş bölümden oluşan elektrik prizi parçalarını monte etmekte olan bir kadın, 1000 adet başına 500,000 TL aldığını söylemiştir (Mart 1997 rakamlarıyla). Yapılan konuşmalarda, kadınlar bu ücretleri “sömürü” olarak adlandırmakta, ancak başka çarelerinin olmadığını belirtmektedirler.

Gene de kadınların İstanbul'daki iş koşullarının, göçten önce gelinen yerdeki iş koşullarına kıyasla daha iyi olduğu görülmektedir. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların

oranı İstanbul'da yok denecek kadar azken (% 1.0); göçten önce çalışan kadınların yarısına yakını (% 47.5) ücretsiz aile işçisi olarak çalışmış olduklarını belirtmektedirler; göçten önce çalışan kadınların yalnızca küçük bir azınlığı yaptıkları işten dolayı sigortalı olduklarını belirtmişlerdir (% 6.2).

Çalışan kentli kadınlarla yapılan diğer niceliksel araştırmalar, Ümraniye'deki bu sonuçları desteklemenin yanında, çalışma koşullarının zorluğu konusunda farklı bilgiler de içermektedir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da yaşayan 15-49 yaşları arasındaki 5646 kadınla yapılan bir araştırmaya göre, hayatlarının her hangi bir döneminde çalışmış olan kadınların yarısına yakını haftada 6 ya da daha fazla gün, 45 saatten fazla mesai yaptıklarını, % 54.0'ü işyerlerinde sosyal güvenceleri olmadan çalıştıklarını, yalnızca % 6.0'sı sendika üyesi olduklarını belirtmişlerdir.²⁴ Düşük eğitilmiş kadın istihdamı açısından çok önemli bir yeri olan konfeksiyon sanayiinde, İstanbul'da çalışan kadınlarla yapılan bir araştırma da benzer şekilde çalışma saatlerinin günde 9-10 saatinin altına düşmediğini, kadınların üçte birinin haftada altı gün ya da daha fazla çalıştıklarını, önemli siparişler olduğunda bütün gece çalışmanın alışılmış bir uygulama olduğunu, sektörde çalışan kadınların yarıya yakınının sosyal güvencesiz olduğunu, sendikali oranının % 10.0'u geçmediğini, işyerlerinin büyük çoğunluğunda temizlik, havalandırma ve ısınma ile ilgili kötü fiziksel koşulların bulunduğunu ortaya koymaktadır.²⁵ Bu araştırmalar, özellikle eğitimsiz kadınların buldukları işlerdeki olumsuz çalışma koşullarının, meslek tatmininin olmamasının, kadınların ücretli çalışmaya karşı tavırlarını olumsuz yönde etkilediğine, hatta kadınların evlilik nedeniyle ücretli çalışmayı bırakmayı bir "kurtuluş" olarak algıladıklarına işaret etmektedir.²⁶ Bu bulgular, çalışan kadınların iş hayatına ilişkin tavırlarına ışık tutmak açısından önemlidir.

Kadınların ücretli çalışmaya karşı tutumları

Ümraniye'deki kadınların yaklaşık üçte ikisi ücret karşılığı çalışmayı istediklerini belirtirken, üçte biri çalışmamayı tercih etmektedirler. Ücretli çalışıp-çalışmama tercihi çalışan ve çalışmayan kadınlar için benzer oranlarda olmasına rağmen, tercih nedenleri iki grup arasında belirgin farklılıklar göstermektedir (Tablo 7).

²⁴A. Eyüboğlu, ve diğerleri, *a.g.e.*

²⁵Ayda Eraydın, "Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayiinde Yeni Üretim Süreçleri ve Bu Sektörde Çalışan Kadınlar". İktisat Dergisi, Sayı: 377, (Mart 1998): 44-53.

²⁶A. Eyüboğlu, ve diğerleri, *a.g.e.*

Tablo 7: Kadınlar çalışmak istiyorlar mı? (%)

	Tüm kadınlar	Çalışanlar	Çalışmayanlar
Çalışmak istiyorum	67.2	68.9	66.6
<i>Ekonomik özgürlük/kendi gelirim olması</i>	37.4	41.1	36.4
<i>Aile bütçesine katkıda bulunmak için</i>	31.8	5.0	39.9
<i>Manevi tatmin</i>	27.9	51.5	20.7
<i>Sosyal güvence</i>	2.3	2.4	2.2
<i>Diğer</i>	0.6	--	0.8
Toplam	100	100	100
Çalışmak istemiyorum	32.8	31.1	33.4
<i>Öğrenimime devam ediyorum</i>	24.1	--	30.4
<i>Ev dışında çalışmayı sevmiyorum</i>	21.6	41.3	16.5
<i>Ev işleri ve çocuk bakımı</i>	18.5	18.4	18.4
<i>Yaşlı, yorgun, yetersiz hissediyorum</i>	12.3	--	15.6
<i>Kadının çalışması uygun değil</i>	11.6	8.6	12.3
<i>Çalışma koşulları ağır; kazancıma değmiyor</i>	6.2	27.0	0.8
<i>Diğer</i>	5.7	4.6	5.9
Toplam	100	100	100

Çalışmak isteyenlerin en sık öne sürdüğü üç neden ‘ekonomik özgürlük’ özlemi, çalışmanın getirdiği ‘manevi tatmin’ ve ‘aile bütçesine katkıda bulunma’ isteğidir. Çalışan kadınlarda ‘manevi tatmin’ ve ‘ekonomik özgürlük’ en ön sırayı alırken , ‘aile bütçesine katkıda bulunmak’ yalnızca küçük bir azınlık için motivasyon oluşturmaktadır. Çalışmayan kadınlarda ise tersine ‘aile bütçesine katkıda bulunmak’ çalışmayı istemenin en önemli nedenidir. Bir çok kadın ailelerinin geçim sıkıntısı içinde olduğunu ve özgürlük ya da manevi tatminden ziyade maddi koşullarını iyileştirmek için çalışmak istediklerini belirtmişlerdir.

Öğrenimlerine devam ettiklerini belirtenlerin dışında , kadınların çalışmak istememelerinin en önemli iki nedeni ‘ev dışında çalışmayı sevmemeleri’, maddi bir zorunluluk olmadığı sürece ev dışında çalışmaktansa, “ev kadını” olmayı tercih etmeleri ve ‘ev işleri ve çocuk bakımına ilişkin sorumluluklar’dır . Çalışmayan kadınların beşte birine yakını kendilerini ‘yaşlı, yorgun ya da yetersiz’ hissettikleri için çalışmak istemediklerini söylemektedir. Bunların yarısından fazlasının 50 yaşın altında olduğu ve zaten örneklemin üst yaş sınırının 64 olduğu göz önünde bulundurulursa, kadınların yadsınamayacak bir bölümünün kendilerini ev dışında çalışmak için çok yorgun ve yaşlı hissettiklerini söylemeleri düşündürücüdür. Bu kadınların hepsinin 3 ya da daha fazla çocuğu vardır; bu da hem artan çocuk sayısının kadınların üzerinde yarattığı fiziksel ve manevi yüke işaret etmektedir.

Çalışan kadınların ise dörtte birinden fazlası, çalışma koşullarının ağır olmasını, kazancın verilen emeğe değmemesini çalışmak istememelerinin nedeni olarak göstermektedir. Yukarıda işgücüne katılan kadınların çalışma koşulları hakkında sunulan veriler ışığında, işyeri ve kazanç ile ilgili sorunların kadınların önemli bir bölümü için ev dışında çalışmaya karşı olumsuz tavırlara yol açması şaşırtıcı değildir.

İş yaşamına katılan kadınların büyük çoğunluğu, ağır çalışma koşullarının yanı sıra ev işleri ve çocuk bakımı ile bağlantılı sorumlulukları taşımaya devam etmektedir. İstanbul'daki konfeksiyon sanayii araştırmasında, Eraydın kadınların yalnızca % 13.0 gibi küçük bir oranının ev işlerini kocası veya diğer aile bireyleri ile paylaştıklarını, % 63.9'unun ev işleri konusunda kendilerine yardım edilmesi gibi bir beklentileri dahi olmadığını bulmuştur.²⁷ Bu çifte mesai yaşam tarzının getirdiği ağır iş yükünün kadınların çalışmaktansa 'evlerinin hanımı' olmayı tercih etmeleri gibi bir eğilime yol açtığı görülmektedir. Ev dışında çalışmak, özellikle yardımcı hizmetler için yeterli kaynaklara sahip olamayan alt sosyo-ekonomik sınıfa mensup kadınlar için büyük zorluklar yaratmaktadır.

Her iki grupta da kadınların yaklaşık onda biri, 'kadının çalışmasının' kendileri ya da diğer aile bireyleri tarafından uygun görülmemesini, çalışmamayı tercih etme nedenlerinden biri olarak belirtmektedir. Kadınların çalışmaya ilişkin tutumları konusundaki kendi ifadeleri Kutu 1 ve 2'de sunulmuştur.

Burada dikkat çeken bir nokta, çalışmayan kadınların % 66.6 gibi bir çoğunluğunun çalışmak istediklerini belirtmelerine rağmen, işsizlik oranının çok düşük olmasıdır (% 0.5). Yani kadınların çoğu çalışmak istemelerine rağmen aktif olarak bir iş aramamaktadır.

Kutu 1

Çalışmak isterim, çünkü...

- Kadınların çalışması hakları olduğu için ve erkeklere bağımlı olmak istemediğimden.
- Çalışmayan kadının hiçbirşeye hakkı olmuyor, dört duvar arasında kalıyor.
- Kendime olan güvenim artardı; bir güvencem olurdu; kendime ait paramı harcardım.
- Kendi kimliğimi bulmak ve evin ortamından kurtulmak için.
- Eşimin eline bakmazdım, aileme katkıda bulunmak isterdim.
- Annem gibi bir hayat yaşamak istemiyorum, maddi özgürlüğümü kazanmak istiyorum.
- Ekonomik özgürlüğümü kazanmak için, eşimden para istememek için; kendi kazancım olsaydı daha farklı davranabilirdim, istediğim gibi harcama yapabilirdim.
- Para kazanmak ve onu dilediğince harcamak güzel olsa gerek.
- Çalışmak, insanlarla birlikte olmak, sosyal yardımlaşmada bulunmak, çevremi genişletmek isterdim.
- Kendimi çalışınca daha verimli hissediyorum ve rahat hissediyorum.
- Çalışmak beni dinlendiriyor, boşlukta kalmaktan nefret ediyorum.
- Kendimi bildiğimden beri çalışıyorum, kendi harcama özgürlüğüm için ve bol harcayabilmek için.

²⁷Ayda Eraydın, *a.g.e.*

- Okuyup da çalışmamak mümkün mü? Evde oturmak insana ne sağlar ki? Annelerimize bakıyorumda biz çok şanslı insanlarız.
 - Zamanımı daha iyi geçirmek için, kendime bir eğlence olurdu, ama kocam bırakmaz. Karı parası yemem diyor. Yoksa çok çalışmak istiyorum.
 - İdare edemiyoruz, aileme katkıda bulunmak için.
 - Geçim sıkıntısı var, kocama katkıda bulunurdum.
 - Bu devirde bir kişinin çalışması yeterli olmadığı için.
 - Kendimi güvence altına almak için, sigortalı olurdu, eve bir katkım olurdu, çocuklarıma yük olmazdım.
 - Kocama el açmak zor oluyor. Kendi kazancım daha iyi olur eve katkıda bulunmuş olurum.
 - Çok fazla gelirimiz yok, evimizin halini görüyorsun, hasta çocuğum var tedavi istiyor.
- Eşim rahatsız, yalnız evin dışına çıkamıyor. Çalışmak evimi geçindirmek isterim. Çok sıkıntı çekiyoruz.

Kutu 2

Çalışmak istemem, çünkü...

- Çalışmayı bir eğitim almak ya da okumak isterdim.
- Çalışmayı sevmiyorum. Evimin kadını olmayı tercih ederim.
- Evimde oturur evimin hanımı olurdu.
- Çalışmak istemiyorum, evleneceğim.
- Evimde kalmayı, çocuklarımla ilgilenmeyi, evimin hanımı olmayı daha çok seviyorum. Ancak ihtiyacım olsaydı, maddi durumum kötü olsaydı, çalışırdım.
- Gelirim yeterli olsa evde oturmayı tercih ederdim. Evde oturmayı seviyorum. Çalışmayı sevmiyorum.
- Kendi çocuklarımla ilgilenmek ve ev içinde yapılan uğraşlar daha cazip geliyor.
- Çalışmayı pek sevmiyorum çünkü ev işleriyle dışarıda çalışmayı bir arada idare etmem zor oluyor.
- Çalışmak zor, çocuğuma bakabilmek için.
- Ev işleri bütün zamanımı alıyor.
- Çocuğum çok küçük, eşim izin vermiyor.
- Çocuklara bakacak kimse olmadığı için. Evde de yapacak bir becerim yok, evin dışında da şimdiden sonra çalışmama eşim izin vermez.
- Emeğime değmiyor; aldığım para çok az, emek çok fazla. Dışarıda az bir paraya çalışıp ezilmezdim. Bu işte çok eziliyorum, yoruluyorum ancak az bir para alıyorum. Daha iyi iş bulmam da imkansız, çünkü vasıflarım yetersiz.
- Hayvanlara bakmak yorucu; yemler pahalı olduğu için alamıyorum. Hem ev, hem hayvan bakımı zor. Evimde otururdum.
- Param yeterli olsaydı, el kapılarında çalışmazdım.
- Artık kendimi yorgun hissediyorum, ev işleri bana yetiyor.
- Rahatsızım hem de aç kalmayacak kadar eve para giriyor, onun için çalışmayı düşünmüyorum. Hem de bu zamanda erkekler zor iş buluyor.

- Artık vasımı doldurdum bu saatten sonra ne çalışması.
- Bu yaşa kadar çalışmadım bundan sonra da çalışmak istemem.
- Çoluğum çocuğum yok, kocamın geliri ikimize yetiyor. Bizde kadınlar çalışmaz.
- Korkarım ve hiç kimseye güvenmiyorum pazara bile yalnız gitmiyorum.
- Sen ne diyorsun bacım! Biz çocuk doğurmaktan, evde aş pişirmekten, yıkayıp paklamaktan başka ne biliriz ki?
- Herhangi bir meslek sahibi değilim. Meslek sahibi olmadan vasıfsız olarak çalışmak istemiyorum.
- Eğitimsiz olduğum için kendimi yeterli bulmadım.
- Aileden böyle gördüm, kadınların çalışması hoş karşılanmaz.
- Ailem izin vermezdi, ben de istemezdim.
- Kadınlar hiç çalışır mı? Parayı erkekler kazanır, eve çocuklara bakar.
- Kadının çalışması uygun olmadığı için. Dışarıda çalışmamı kayınpeder, kayıvalidem ve diğer aile büyükleri uygun bulmazlar. Evde el işlerini gizli yapıyorum.

Ev dışında çalışmak aile içinde kadının konumunu etkiliyor mu?

Ümraniyeli kadınların üçte biri ücretli çalışmanın aile içinde daha çok söz sahibi olmalarını sağladığına ya da sağlayacağına inanırlarken, üçte ikisi ise böyle bir ilişki olmadığını düşünmektedir. Çalışan ve çalışmayan kadınların algılamaları arasında çok fazla olmasa da belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Ücretli çalışan kadınların % 39.8'i ücretli çalışmanın aile içinde daha fazla söz sahibi olmalarına yardımcı olduğunu düşünürken, çalışmayan kadınlarda bu oran % 30.4'e düşmektedir. Zaten söz sahibi olduğunu söyleyenlerin oranı, ücretli çalışan grupta yüzde 2,8, çalışmayan grupta ise yüzde 2,2'dir. İşsizler de dahil tüm kadınlar için ise, bu iki grup arasında, fakat çalışmayanların cevap oranlarına daha yakın değerler elde edilmiş. Bütün kadınların yüzde 32,5'i çalışmanın kendilerini aile içinde dah çok söz sahibi yaptığını, yüzde 65,1'i bunun konumlarını etkilemediğini yüzde 2,4'ü ise zaten söz sahibi olduklarını ifade etmiştir.

Tablo 8: Çalışmak söz sahibi yapıyor mu? (%)

	Tüm kadınlar	Çalışanlar	Çalışmayanlar
Evet	32.5	39.8	30.4
Hayır	65.1	57.4	67.4
Zaten söz sahibiyim	2.4	2.8	2.2
Toplam	100	100	100

Her iki grupta da kadınların büyük çoğunluğunun, ev dışında çalışarak, göreceli de olsa ekonomik bağımsızlığa sahip olmalarının aile içindeki konumlarına etki etmediğini söylemeleri, aile kurumundaki cinsiyet ilişkilerini belirleyen geleneklerin ve ataerkil düzenin egemenliğine işaret etmektedir.

Kadınların aile yaşamlarına ve ev dışında kamu yaşamına katılımlarına ilişkin karar mekanizmaları ile ilgili verdikleri diğer yanıtlar, çalışmanın kendilerini ev içinde daha

fazla söz sahibi yapıp yapmadığına ilişkin algılamalarını desteklemektedir. Gerek özel gerekse kamu yaşamına ilişkin konularda, ücretli çalışan evli kadınların karar güçleri çalışmayan evli kadınlara kıyasla daha fazladır. Ancak kendilerine ait bir iş kurmak, ev dışında çalışmak, siyasi partiye ya da bir derneğe üye olmak, seyahat etmek gibi ev dışındaki kamu yaşamına ilişkin konularda çalışan ve çalışmayan kadınların karar güçleri arasındaki farklılıklar çok belirginken, kadının giyimi, kimlerle ahbaplık edeceği, kendi ailesiyle görüşmesi, hangi eğlencelere katılacağı, dini ibadetleri gibi özel yaşama ilişkin konularda bu farklılıklar azalmakta hatta kimi zaman yok olmaktadır.

Ücret karşılığı çalışan ve nispeten ekonomik açıdan bağımsız olduklarını varsaydığımız kadınların bile yalnızca yarısından azı yukarıda belirtilen konularda tek başlarına karar gücüne sahip olduklarını belirtmektedirler. Örneğin, evli çalışan kadınlardan yalnızca % 14.0'ü istedikleri yerlere seyahat etmek, % 24.7'si kendi işlerini kurmak, % 31.6'sı istedikleri eğlencelere katılmak, % 34.5'i ev dışında çalışmak konusunda tek başlarına karar verebildiklerini belirtmektedirler. Ev kadınları için çok daha düşük olan bu oranlar sırasıyla % 6.2, % 12.2, % 20.1 ve % 17.9'dur.

Kadınlar ne istiyor?

Yaklaşık bir saat süren yüzyüze görüşmelerin sonunda, ankete katılanlara “Bir kadın olarak yaşamınızda öncelikle ne tip değişiklikler yapmak isterdiniz?” şeklinde açık uçlu bir soru yöneltilmiştir. Genel olarak sekiz kategoride odaklaşan yanıtların, kadınlar tarafından ifade edilme sıklığı Tablo 9’da evli kadınlar ve 20 yaş ve altındaki bekar kadınlar için ayrı olarak gösterilmiştir. Kadınların kendi ifadelerinden bazı örnekler ise Şekil 3’te yer almaktadır.

Genel olarak kadınlar tarafından en sık dile getirilen istek “okumak ve meslek sahibi olarak çalışmak”tır. Maddi imkansızlıklardan, ailelerinin engellemelerinden ya da erken yaşta evlenerek çocuk sahibi olmalarından dolayı okumadıklarını belirten bir çok evli kadın, eğitimsizliğin kendilerini yetersiz hissetmelerine yol açtığını, aile içindeki ve kendi yaşamları üzerindeki karar güçlerini kısıtladığını, ev dışında çalışarak ekonomik özgürlüklerine sahip olma şansından yoksun bıraktığını söylemektedir. Evli kadınların onda biri ise kendileri okuyamamış olsalar bile, çocuklarının okumasının kendilerinin en önemli arzularından biri olduğunu ifade etmektedirler.

Tablo 9: Bir kadın olarak yaşamınızda öncelikle ne tip değişiklikler yapmak isterdiniz? (%)

	Tüm kadınlar	20 yaş ve altında bekar kadınlar	Evli kadınlar
Okumak ve meslek sahibi olmak	45.3	68.6	37.4
Ailem ya da kendim için daha iyi maddi koşullar	37.2	15.5	49.4
İş kurmak, çalışmak, sosyal güvence	27.6	36.1	23.7
Özgürlük	18.9	24.1	15.1
İyi bir aile yaşamına sahip olmak	15.7	11.3	13.0
Seyahat etmek, sosyal faaliyetlerde bulunmak	13.2	23.8	10.2
Çocuklarımın okuması	7.7	--	11.3
Daha az çocuk doğurmuş olmak	2.7	--	3.7

Genç yaşlardaki kadınların yanıtları daha umut vericidir. 20 yaş ve altındaki bekar kadınlardan % 68.6'sı okuyup meslek sahibi olmak, % 36.1'i kendi işlerini kurup, çalışarak kendi ayakları üzerinde durmak konusundaki kararlılıklarını ifade etmektedir. Daha özgür ve bağımsız olarak yaşamlarını idame etmek ve seyahat etmek, sosyal faaliyetlerde bulunmak gene genç bekar kadınlar tarafından sıkça dile getirilen isteklerdir.

Kadınların yarısına yakını tarafından “okuyarak meslek sahibi olmak” ve “ev dışında çalışma”nın aynı nefeste dile getirilmesi, yukarıda değindiğimiz kadın eğitime ve çalışmasına “ikili” yaklaşımın son derece net ifadeleridir. Eğitimli meslek sahibi kadınlar için mesleklerini icra etmek üzere ev dışında çalışmak kabul gören bir durumken, eğitimsiz kadınlar için maddi zorunluluklar olmadığı sürece ev içindeki sorumlulukları birincil konumdadır. Çoğu kadın yüksek tahsil görüp, meslek sahibi olmanın kendilerini kadın olmanın getirdiği baskılardan kurtaracağını düşünmektedir. Araştırmaya katılan bir kadının kısaca söylediği “herşey okumuşluğa bağlı”dır.

Ailelerinin maddi koşullarını iyileştirmek, evli kadınlar tarafından en sık dile getirilen istektir . Ancak evli kadınların önemli bir bölümü, aile içi iş bölümüne bağlı olarak, bunu eşlerinin iş koşullarının daha iyi olması şeklinde ifade etmektedir. Evli kadınların benzer oranlarda dile getirdiği diğer istekler ise özgürlük ve iyi bir aile yaşamına sahip olmaktır .

Genel olarak kadınların onda birinden fazlasının öncelikli olarak “seyahat edebilmeyi ve ev dışında sosyal faaliyetlerde bulunmayı” istediklerini söylemeleri ise ev dışındaki hareket özgürlükleri konusunda karşılaştıkları kısıtlamaları çağrıştırmaktadır .

Sonuç

Araştırma sonuçları, işgücüne katılımı kadın-erkek arasındaki farklılıkların arkasında cinsiyete dayalı toplumsal ve aile içi iş bölümünün ve kadınların kamu alanındaki hareket alanlarının sınırlarını çizen sosyal ve kültürel faktörlerin bulunduğunu göstermektedir. Kadınların büyük çoğunluğunun iş yaşamına katılımları, “kadının ev dışında çalışmasını uygun bulmayan” aile fertleri tarafından engellenmektedir. Bu engelleri aşarak iş yaşamına katılan kadınlar genellikle bekarlık döneminde, erken yaşlarda çalışmakta, evlenme ya da çocuk doğurma nedeniyle, er ya da geç işten ayrılmaktadır. Çalışmaya devam edenler ise bir yandan da ev işlerini üstlenmenin getirdiği çifte mesai bir yaşamdansa ‘ev kadını’ konumunu tercih edebilmektedirler. Bunun ötesinde, kentlerde alt sosyo-ekonomik sınıflardaki eğitimsiz ya da düşük eğitimli kadınlar, çalışma yaşamına katıldıklarında, düşük ücretli, sosyal güvencesiz işlerle ve ağır çalışma koşulları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Araştırma bulguları, cinsiyete dayalı iş bölümünün kadınların kendileri tarafından da içselleştirildiğini, ezici bir çoğunluğun evin erkeğini ailenin geçiminden sorumlu olarak gördüğünü, önemli bir kısmının mevcut koşullarda, ev dışında çalışmak istemediklerine işaret etmektedir.

Araştırma bulguları, yeni Medeni Kanun yasa tasarısının tartışıldığı bu günlerde özellikle önem kazanmaktadır. Evli kadının çalışmasını eşinin iznine bağlayan Medeni Kanun'un eski 159. maddesi, cinsiyete dayalı iş bölümüne ve "kadının çalışmasını uygun bulmayan" toplumsal değerlere yasal bir dayanak sağlamaktaydı. Ancak bu madde, kadın hareketinin yoğun çabaları sonucunda 1990'da, Anayasa'nın cinsiyet eşitliği maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir. 1998'de tekrar Meclis'in gündemine gelen yeni Medeni Kanun yasa tasarısında yer alan "evlilik birliği içerisinde eşlerden herhangi birinin ev dışında çalışmasının ailenin huzurunu bozucu olmaması" yolundaki hükmü ise bu yasal dayanağı geri getirmek yolunda bir çaba teşkil etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin laik hukuk sistemi içerisinde yasallaştırılmaya çalışılan cinsiyete dayalı iş bölümü, 1980'li yıllardan beri ülke gündemini meşgul eden politik İslam hareketinin savunduğu "adaletli" toplum düzeninin de temel dayanaklarından biridir. İslami söylem içerisindeki bir yoruma göre, "antropolojik doğaları farklı olan" kadınlar toplumda bazı görevlere uygun değildirler; kadının asıl görevi "ilahi kanunlara göre çok kutsal ve aziz olan analık görevi"dir; bu yüzden ev dışındaki alanlara ilişkin sorumluluklar erkeğe yüklenmekte, ve ev dışındaki sorumlu konumundan dolayı erkek aile birliğinin reisi kılınmaktadır.²⁸ Medeni Kanun'un eşitsiz düzenlemeleri ile bu İslami yorumun arasında "temelde bir fark olmaması", Fatmagül Berktaş'ın da belirttiği gibi, her ikisinin de aynı erkek egemen zihniyeti paylaştıklarına işaret etmektedir.²⁹ Aile içinde ve toplumda cinsiyete dayalı işbölümünü değiştirmenin, erkek egemen düzeni temellerinden sarsacak bir potansiyele sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, modernleşme süreci içerisinde ister istemez kendini gösteren böyle bir tehlikenin, siyasi yelpazenin zıt uçlarındaki İslami ve laikçi söylemleri bile ortak bir noktaya getirmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

Ümraniye'li kadınların son derece net ifade ettiği gibi ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak, aile içindeki ve toplumdaki ikincil konumlarını değiştirme ve özgür bir yaşama sahip olma yolundaki önemli adımlardan biridir. "Okuyup meslek sahibi olma"nın kadınlar tarafından en sık dile getirilen istek olması, yakın zamanda yürürlüğe giren sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamasının, kadınların *kendilerinin* ivedi bir talebine yanıt verdiğini göstermektedir. Ancak kadınların çoğunun *yalnızca* yüksek eğitim görmelerine bağlı olarak çalışma yaşamına katılabileceklerini düşünmeleri, eğitime yönelik bir motivasyon oluşturması açısından olumlu olsa bile, karşılanması zor olan beklentileri de içermektedir. Zira Türkiye'de yüksek eğitim olanakları genel olarak kısıtlıdır ve mevcut istihdam yapısı içerisinde kalifiye işler azınlıkta kalmaktadır. Bu yüzden, herşeyden önce eğitilmiş ya da eğitimsiz, kadın ya da erkek, herkes için "çalışmak ve kendi gelirine sahip olma"nın temel insan haklarından biri olduğu bilincinin geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Kadınların büyük bir çoğunluğunun çalışmak ve ekonomik bağımsızlıklarına kavuşmak isteklerini ifade etmeleri, ve kendileri için "benden geçti" algılamasında olan kadınların,

²⁸Fatmagül Berktaş, "İslam'ın Hiyerarşiye Dayalı Eşitlik Söylemi", *Kadın Gerçeklikleri* içinde, der. Necla Arat (İstanbul: Say Yayınları, 1996). Ayrıca bkz. Feride Acar, "Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın", *Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, der. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993)

²⁹Fatmagül Berktaş, *a.g.e.*

kız çocukları adına farklı bir geleceğin hayalini dile getirmeleri umut vericidir ve yavaş da olsa sürmekte olan bir değişimin habercisidir. Bu değişim sürecinin ivme kazanması için, kadınların iş piyasalarına girmelerini destekleyici eğitim ve bilinçlendirme programlarının ve hizmetlerin acilen sağlanması gerekmektedir.

Şekil 3

Bir kadın olarak yaşamınızda öncelikle ne tip değişiklikler yapmak isterdiniz?

- Okumak isterdim, çalışma hayatımın olmasını isterdim. Erkeğe ekonomik olarak bağımlı olmak istemem. Sağlığım yerinde olursa hayatımı düzene koyup çocuklarımı en iyi ve sağlıklı biçimde evlendirmek, okutmak isterim.
- Daha fazla eğitim alıp iyi bir mevki sahibi olmak isterdim. Çocuklarımın eğitimini daha iyi şartlarda yapmak, daha iyi bir çevrede yetiştirmek, hiç çalışmadan çocuklarıma kendim bakmak isterdim.
- Evlenmek, mutlu bir yuvamın olmasını, maddi durumumun iyi olmasını, eğitilmiş çocuk yetiştirmeyi isterim. Annem babam bizi çok okutmak istedi ama okutamadı paraları yoktu, babam çay fabrikasında işçi olarak hepimize bakıyordu. Hala annem ve babam bizi okutamamanın üzüntüsünü çekerler. Ben bütün şartlarımı zorlayarak çocuklarımı istedikleri en güzel yerlerde okutacağım.
- Okumak isterdim, herşey okumuşluğa bağlı. Daha iyi şartlarda yaşamak isterdim. Şimdiki aklım olsa idi çok çocuk yapmazdım.
- Okumak isterdim ve eğer okusaydım cahil olmaz, hayattan korkmazdım ve çalışırdım.
- Okumadığıma çok pişmanım -ailemin para durumundan ve okul çok uzak olduğundan okuyamadım. Şimdi iyi bir evlilik yapıp rahat yaşamak istiyorum.
- Şimdiki aklım olsa okurdum. O zaman babam bizi çalıştırırdı. Şimdi izin vermiyor. Çalışsam da özgür olurdu ve kendimi ilgilendiren kararları kendim alabilirdim. Şu anda nişanlıyım, evlenip mutlu olmayı diliyorum.
- Okuyup mühendis olmak isterdim. Ama İstanbul'da babamın maddi durumu iyi olmadığı için çalışmayı isterdim. Daha modern ve açık giyinmek isterdim. Arkadaşlarımla gezmek isterdim. Her yaz denize gitmek, sık sık sinemaya tiyatroya gitmek, seyahat etmek isterdim.
- Tiyatro sanatçısı olmak istiyorum. O zaman dünyanın değişeceğine inanıyorum. Şimdilik ailem pek karşı çıkmıyor ama ne yapacağımı bilmiyorum. İnşallah bu amacıma ulaşırım.
- Okurdum ve mevki sahibi olup özellikle siyasal bilgiler fak. bitirip sefir olmak ister, dünyayı gezerdim.
- Kuran eğitimi almayı çok isterdim. İlkokulu bitirdim, okutmadılar. Eskiden bana halı dokuttular sonra konfeksiyona girdim. Kazancımı kendi kararlarımla harcayacağım bağımsız kararlarımı kendim aldığım bir ortamda yaşamak istiyorum.
- Okumak çok isterim ve çalışmak isterim ama babam kızlar okumaz çalışmaz diyor. Kuran kursuna yollayıp hafız yapacak.
- Öncelikle kendi ayaklarımın üzerinde durmayı diliyorum. Tahsilimi tamamlayarak, aldığım eğitimle ilgili bir işe girip çalışmak istiyorum. Şu anda nişanlıyım ama çalışmaya başladıktan sonra da evlenmeyi düşünüyorum.
- Kadınların söz hakkının daha fazla olmasını isterdim. Erkekler genelde bütün kararları kendi alıyor, formalite icabı eşine soruyor, sonra da bildiğini yapıyor. Anadolu'dan göç etmiş ailelerde erkekler kendilerini yetiştiriyor ama hanımlar kendilerini yetiştirme fırsatına sahip değiller.
- Ben mutlu ve özgür kadınların çok daha fazla olacağı bir toplumda yaşıyor olmayı çok isterdim. Kadının ne olursa olsun erkeklere bağımlı olarak yetiştirildiğinde inanıyorum. Kendi çocuklarımı bana göre eğitmek isterim.
- Kendi işimi kurmayı, erkeklerin sahip olduğu tüm hak ve özgürlüklere sahip olmayı isterdim.
- Her konuda söz hakkımın olmasını isterdim. Meslek sahibi olmak isterdim. Eşimin bana karşı daha hoşgörülü ve ılımlı olmasını, şiddet olmamasını isterdim.

- Pek fazla değişiklik istemiyorum ancak ev dışında iş bulup çalışmak isterdim. Bunun için de çocuklarımı kreşe yerleştirmek gerekiyor, çocuklar kreşe gitmek istemedikleri için evde oturuyorum ve çok sıkılıyorum. Evde çalışmayı çalışma saymıyorum.
- Benim en buyk hayalim bir iş kadını olmak. Kendi işimi kurmak. Bir yuva kurmak ve mutlu olmak. Evlendiğimde söz sahibi olmak yani evin reisi olmak isterim.
- Ben boye yaşamaktan memnunum ama Avrupa'ya gitmek, buyk bir iş kadını olmak, birçok fakülte bitirmek, annemi, babamı, ablamı daha iyi yaşatmayı isterdim bunlar değişiklik değil genç kız olarak ilerideki arzularım.
- Maddi imkanlarım iyi olursa çalışmamayı, mutlu bir yuvam ve iki tane ocuğumun olup onların her şeyiyle kendim ilgilenmek isterim.
- zgrlğme ve haklarıma sahip olmak, rahat para harcamak çocuklarıma iyi eğitim vermek istiyorum.
- Daha güzel yaşamak isterdim, okumak isterdim, kararlarımı kendim almak isterdim. Az ocuk yapıp onların eğitimini daha iyi yapmak isterdim. Baskıların olmadığı daha hr ve serbest bir hayat isterdim. alışmak isterdim, gezmek, lüks yerleri görmek isterdim.
- Ağbilerim gibi daha rahat olmak isterdim. İstedikleri yere gidip gelebiliyorlar. Onlar gibi olmak isterdim. Baba-anneye karşı daha çok sözleri geçiyor. Onlar gibi sözü geçsin istiyorum.
- Erkek olarak doğmak isterdim. Bir meslek sahibi olmak isterdim. Belki insanlar beni daha yüksek yerde görürlerdi, kendime bir güvence olurdu. Aslında hayatımdan çok memnunum. İyi gidiyor da, çocuklarıma iyi bir eğitim vermek istiyorum.
- İlk önce zgr olmayı isterdim. Yüksek okulu okumayı, Türkiye'nin halini değiştirmeyi, kadın haklarıyla rahatça uğraşmak isterdim.
- nce okulumu bitirip niversiteye gitmeyi ve ğretmen olmayı, maddi özgürlüğümü elde etmeyi ve bir kadın kuruluşuna ye olup kadın haklarıyla ilgili çalışmalara katılmayı istiyorum.
- Kendime ait bir odam olsun isterdim. Ders rahat çalışmak için ve avukat olmak isterdim. Kadın olarak haklarımı savunmak istiyorum. Bu zamana kadar çok eziliyoruz.
- Değişiklik yapmak istediğim yegane olgu erken yaşta evlenmezdim. Çalışma hayatıma devam ederdim.
- Küçük yaşta evlenmezdim, okumak isterdim ve bir işe girip çalışmak isterdim, söz hakkım olsaydı bunları yapmak isterdim.
- Herşeyden önce kocamın baskısından kurtulmak isterdim.
- Bazı sosyal aktivitelere katılmak isterdim, eşim rahatsızlanınca yapamadım. Okumak ve çalışmak isterdim. Olaylı zamanda yetiştim onun için okuyamadım. Camları bile renkli boyadılar, çok çatışma oluyordu, o nedenle okuyamadım.
- Eşimin bol kazançlı işi olsun, evim olsun, çocuklarımı daha iyi şartlarda bytmek isterdim.
- Eşim bol kazanç getiren bir işi olsun isterim bana yeterli.
- İmkanım olsaydı kocama iş kurardım. Çocuklarıma iyi bir eğitim sağlar özel okullarda okuturdum. Herşeyin en iyisini en güzelini yapmaya çalışırdım.
- Çocuklarımız ve ailemiz zengin olsun, dünyada barış ve kardeşlik olsun.